

A ballada keservei

Van egy látomásom régóta: útnak indul egy öregember, az utolsó énekmondók egyike, s vele szemben valahonnan egy modern gépóriás, legyen az a béke vagy a háború szülője, és találkozásuk a ballada halála, melyet hússal és csonttal együtt taposnak bele a géptalpak a földre. A régész — kézzel vagy bulldózerrel segítségével — föltárhajta a palotákat, ecsettel simíthatja le a port a koponyacsontokról, de a leírhatatlant, amit rejtettek, nem tudja olyan páratlanul értékes a gyűjtő testvérpár, *Csonki Imre* és *Sándor munkája*, melyet az utóbbi, a tragikus elpusztult fivér emlékének is szentelve jelentett meg az Európa Könyvkiadó *Cigány népballadák és keservek* címmel.

Itt is, ott is arra bukkanhatunk a jegyzetekben — Vekerdi József kitűnő, esszéisztikus magyarzó, az eredeti szövegeket és dalamokat közreadó összeállításában —, hogy a majd félszázada följegyzett balladák és dalok már nem élnek a magyarországi cigányság ajkán; elfelejtődtek, eltemetődtek. Ez lett a kegyetlen *Száz szegecske*, a szerencsés kimeneteli *Káló, Lóló* sorsa is, jobbára csak a rövidebb balladák és főként a keservek éltek túl a háborút, s az azt követő évtizedeket, ideig-óráig még dacolva a kegyetlen törvényszerűséggel, amelyet az utolsó szerzője így fogalmaz meg: „Ez összefügg a cigánykultúra jellegzetes vonásával: nem hagyományörző, állandóan újat teremt és a régít elfelejti”.

Ezeknek a szövegeknek a becsét azonban — a felületes szemlélőnek talán ellentmondásos módon is — éppen ez jelenti: a balladák furcsa naturalizmusát mintegy ellenpontozza az a sajátos szürrealizmus, mely abból ered, hogy a cigányság vándorlása folyamán újabb és újabb, a forráshoz csak hangulatilag kapcsolható motívumokkal töltött-bővítette az eredetét. Magyarán: mindazt, ami az emlékezet rostáján kihullt, más elemekkel pótolta. A ritkaságszámba menő tökéletes nyelvezetű *Fagyos király* román eredetijét nemcsak hogy

átalakította a népi képzelet, de a cigány folklórba a környezet élőszóbeli kultúrájából átvett irodalmi — jelen esetben az Andersen-mesék kerületébe — hatások révén egységesítette, de éppen jellegzetes cigány dallam- és ritmushallásától vezette.

A nagyon szép könyv, — melyet *Tandori Dezső* invenciózus fordításai hoznak közelebb a mai olvasóhoz, bár olykor az eredeti helyett a klasszikus magyar népballadától befolyásoltatván — nem csupán egy püspökladányi gyűjtés relikviáiként tarthat számot az érdeklődésre: mintegy adalékul szolgálhat a ballada születéséhez, újjászületéséhez és elhalásához. Olykor még ahhoz is, hogyan tér vissza a megváltozott környezetben, megváltoztatott funkcióval az éneklő szájra valaha elröppent dal: a Jaj, megfogott, anyám című keserves példaul, amelyet 1942-ben Sárrétudvarin énekelt a huszonnyolc éves Balogh Magda, harmadik versszakával — melynek eredetije magyar — az alvilági folklór kedvelt motívuma lett, némi szövegmodosítással.

Nem a kuriozitás adja tehát ennek a könyvnek az értékét, sokkal inkább annak felismerése, hogy a valódi, a természetes gazdagságot nem szabad elfednie a tehetőség látszatának. Nem csupán a kultúrájának eredeti kincseit egyre makacsabban föl-kutató és újra megélni akaró magyarországi cigányság egyik — az eddigi törekvések közé szervesen illő — énekeskönyvét tartja kezében az olvasó, hanem a figyelmeztető dokumentumot is: nem a hoptezsigásítás alkalmas társadalmi méretekben a valódi kommunikációhoz. Még akkor sem, ha mindkét fél hajlana az ilyesfajta párbeszédre. A balladák, ha szóhoz jutnak, mélyebben megértik egymást. Igaz, nem sirvavigadosan, hanem olykor keserve-sen.

Veress János

Második stációk

■ *Benev Zsuzsa: A második szó* (Szépirodalmi, 36 old.). *Baka István: Tűzbe vetett evangélium* (Szépirodalmi, 62 old.). *Bolgár György: Levéltitok* (Szépirodalmi, 80 old.)

Benev Zsuzsa egy kötetnyi szonettet tett elénk *A második szó* című verseskötetével, lírai fejlődésének második stációján. A szonett nehéz forma. Mégis, egy-egy szonettet könnyű összehozni, mert a hívórimék a maguk konvencionális rimlehetőségeikkel máris a verscsináló kezére játszanak valamiféle tartalmat. Csak oda kell figyelni a sugalmazásukra. Költők játékos versenyében: előre megadott rímekre szonettet versifikálni kivált könnyű feladat. Anikor ez a játék költőbarátaink között még divat volt, emlékszem, civilek is bátran részt vehettek benne, mert némi formaérzékkel bárki meg tudta oldani a feladatot, jobbára a rímek tartalmi sugalmazását követve. Igen, de a költők fűtyültek erre a sugalmazásra. Eleve egy meghatározott tartalmi célt, témát valószínűleg meg, s leleményről leleményre haladva, kényszerítették a megadott rímeket, hogy tervükbe belesimuljanak, hogy megszólaltassák a koncipiált költői tartalmat. Könnyed és szellemes diadalt arattak a rimmel is megszigorított formán.

Benev Zsuzsa is, mint játékos költőtársai, leírja a nehéz formát. Azt, pontosan azt mondja benne, amit akar. De közben arra is vigyáz, hogy a szonett a szó hagyományos értelmében szonett maradjon: zenéje megejtő, töretlen legyen. A napjainkban oly divatos csörömpölő szonettet elkerüli. (Ennek a hagyományellenes szonettnek líráinkban tulajdonképpen Szabó Lőrinc a szellemi apja, de hol marad el a csörömpölésben az ő csunya-rímes, félpróza szonettje a mai divat stiklikkel porrá rombolt „szonettjeitől”?) *Benev Zsuzsa* tehát dicséretesen visszacsatol; játékos pastiche helyett — ahogy idősebb költőink között nem egy — ő is a forma és a műalkotás ma is ép, hasznosítható kapcsolatára mutat rá. Nem anti-művet, hanem művet ír. Követni azonban nem is annyira a magyar szonett hagyományát, az olvadékony-dekoratív juhászgyulait, az érces babitsit, a vibráló, több arcú weöresit, hanem igazából a rímeket követi. Azt kívánja tovább éltetni nemcsak zenéjében, tartalmában is. A rímek létköltészetet. Merészen és igényesen a legnehezebbre vállalkozik: olyan rejtett, szavakkal alig körül-

járható tartalmak kimondására, melyek szinte csak a remeklésekben válhatnak érzékletessé, felfoghatóvá. Eletről és halálról, főként a jelenlét értelmezhetetlen értelméről, a létezés indokolhatatlan szenvedéséről, az örökösön változó anyag kimondhatatlan titkairól, s a rajta sóként kiütött fájdalomról beszél.

Legendó a kötetzáró, szonett tercináit idéznem, hogy képet lehessen alkotni témaköréről és kifejezőmódjáról: „Csak mi vagyunk a láthatóba zárva. — Az álombeli fű dér-csillogása — a lét vagy nemlét bársúlyán ragyog? — Barlangok mélyén élünk, tehetetlen — mégis mifélek szállanak a ködben — a hatalmas, hallgatag angyalok.” Szép zárása ez a versnek és kötetnek egyaránt. Még ha a hatalmas angyal felemelő látomásainknak túl ismerős jelképe múltból és jelen költészetünkben is. És persze, Rilkeből, aki azért azt is tudta és kimondta: Iszonyú minden angyal. Lehet, hogy *Benev Zsuzsa* talán túlságig is vállalja a hagyományt, túlságig is szepet akar írni, nemcsak a régi zenét, hanem a régi kifejezési eszközöket is hasznosítva. Versel a sors kinyírójáról, a szépség taváról, a fény poráról, a szenvedés vak útvesztőiről, a lélek megnyíló csatornáiról, a remény csillagáról, az emlékezés erdejéről beszélnek, vagyis egykor tartalmas, mára már üresebbnek tűnő metaforákat túl gyakran alkalmaznak.

Szonettjei ott válnak érvényes mai költészeté, ahol az árnyalt és átél magasrendű mondanivaló maga-teremtette képben fejeződik ki, ott testet: „és a szívünkre szakadt napsütésen — is úgy nézünk át, mint fekete rácson”. Vagy: „De e gyermek-szem — ez még elmerül — a tarka látvány mélyén a homályba. — jövője titkos katedrálisába, — hol a pillanat ívve merevül”. Szerencsére, ahogy az olvasó az értékes kötetben előre halad, a végső költői önállósulásnak ezzel a biztató jelével egyre gyakrabban találkozunk.

A szintén második kötetes *Baka István* Ilyés és Nagy László nyomdokait követte indulása idején. Sok biztató volt (tisztá rajzú kép, világos vonalvezetésű vers) már az első kötetében is. Mestereitől tehát a pusztá hangnál lényegesebbet, nehezebben eltanulhatót sajátított el. Bár mintakép-választása tegnapi és mai költészetünkben oly gyakori, hogy egyben előnytelen is: költők felduzzadt táborába mossa bele az indulót, mintha csak uniformisba bújtatná. *Baka István* a személyes élménykörök spontán megéneklésén túl, akkoriban, mint mestereit, inkább a sors, a történelmi helyzet ihlette, mint az általános emberi létezés.

Második köteté, a *Tűzbe vetett evangélium* is, indító verseiben a nemzeti témakört bogozza tovább. Azt, ami a gyakori utánnyomásban, gyengébb költők kezén, oly sebesen inflálódik napjainkban. De *Baka István* nem kenyerre a divatos didaktikus parabola. Sebesebb iramú verssel, a szokásosnál székszavúbban építkezik. S akár a bolgár vagy a székely sorsról ír, vagy ha *Vörösmartyt*, *Balassá* idézi, emellett képi látatás segít túl az általánosságokon. A székelyek önvédelme például így elevenedik meg versében: „Asszonyaink párnára, ingre — mentik a szűkülő hazát: — vásznainkon az elkaszált — rét nekünk pompázik tovább.” Ez a szemléletes, de még egyre Ilyéssel rokonítható ábrázolás erősödik fel s válik egyedibbé, ahogy az olvasó a kis kötetben előre halad, ciklusról ciklusra vált át. (Ne gondoljunk itt bő ciklusokra, 3–4–5 vers tesz ki egyet, s a legbővebb is csupán 9 versből áll.)

Már ez a kis statisztika is utal a költő versesmennyének átalakulására, dokumentálja haladását az élményrendüléseket sorra lejegyző spontán költészet felől az élményt sűrítő (a versek számát csökkentő), tömörebb kifejezés felé. S ahogyan a kötet tematikája a sorskérdések felől a létkérdések felé halad, a teremtéssel, a determinálással vagy akár Istennel vitázva — a címadó vers is közülük való —, úgy tapintható a versformálás távolodása az indulás stíluseszményeitől, s közeledése önmagához, a

sajátos természet-szimbolikával magát kifejező, egyedi eszközöket csiszoló költőhöz. *Baka* egyedi hangja, saját költészete így már-már a szemünk előtt formálódik ki (itt-ott visszaesésekkel) a mindössze huszonkét versben, s egy-két végleges verssel be is teljesedik.

A nemes anyagú, értékes megoldáskísérletek mellett, a kötetben mindenesetre van néhány vitathatatlan lírai eredmény, főleg a *Miért hallgatsz tavaszi erdő? című ciklusban*, melyek közül például az *Ősz, Tavasszal, Sétán és Isten foglya*, de leginkább a *Körvadászat* című vers már nemcsak a költőnek, hanem fiatalabb líráinknak legjobb szintjét reprezentálja. Olyan vers, amely beletapad az emlékezetbe és egyedi létet kezd benne. Csak sajnálni lehet, hogy ez a várakozást felcsigázó, szolidan hiteles kötet, a kiadó jóvoltából, nem kevesebbel, négy évvel a lezárása után jelent meg.

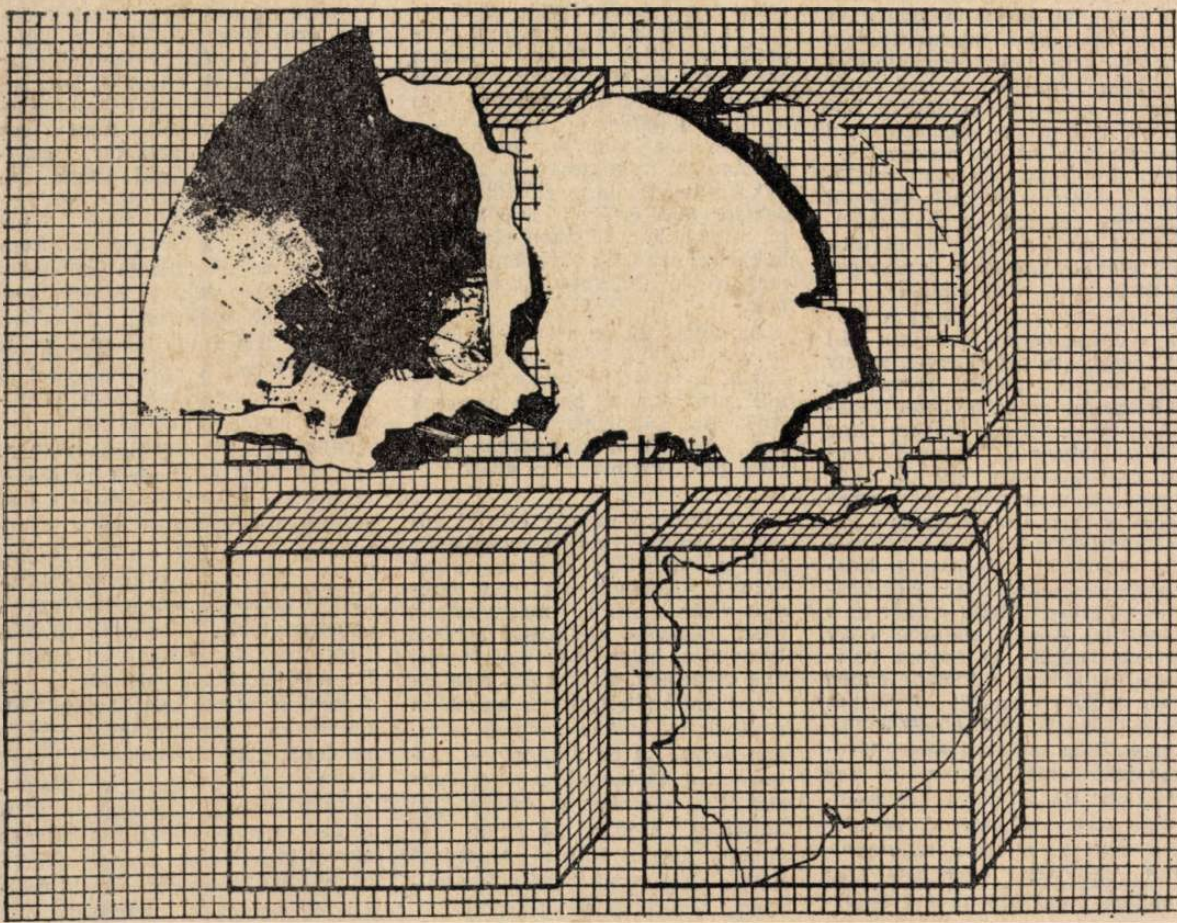
Bolgár György nem a hagyományos módon, képpel és nyelvi zenével kívánja érzékletessé tenni versbeli közléseit, hanem csupán ötletes, fordulatos csevegéssel. Hosszabb-rövidebb sorokba tördelt prózaverset ír, köznapi beszédhangon, de a könnyed csevely mögöttes tartalma épp úgy lírai közlés, mint a hagyományos versé. Még ha az anyag, amelyben megvalósul, a forma, amely hordozza, a versnek ellentmondani látszik is. Korunk versének új természetessége — nem kevésbé rafinált.

Előnye kétségtelenül, hogy kiiktatja a versből az ünnepélyes emeltséget, amely úgy tetszik, már-már megfeküdt a mai versolvasó gyomrára. Túl sok álemelkedettséggel traktálták, túl sok álünnepélyességgel. Hátránya viszont, hogy hatékonysága többnyire csak ötlet-szintű. Az elemek és tartalmak ügyes elrendezésével, szellemes párhuzamosításával vagy szembeállításával hat, de az ügyesség vagy a szellemesség legföljebb megkapó vagy rávilágító, de sohasem megrázó. A nyelv sem tűri ezt az összetételt: „megrázó szellemesség”, nyilván az élet sem produkálja.

Olvasmányának azonban ez az új természetesség vitathatatlanul üde. Kivált, ha valaki könnyedén, az ifjúi ösztönös bájával hozza létre, mint *Bolgár György* a *Levéltitok* című kötetében. A levélforma is, amelyet a kötet következetesen végigvisz, csak fokozza az olvasóval való érintkezés spontán látszatát. „Ez csak egy levél!” — kerekíti lefelé mondandói fontosságát rokonszenves kisképűséggel a költő. De hát egy-egy levélbe igazán minden belefér, s ő rajta van, hogy bele is kerüljön helyzet, közérzet, látásmódunk, hitünk ambivalenciája, szellemünk felülemelkedése ügyesbajos létünk kicsinyes tényein. Sőt kesernyés tréfáink is beleférnek.

Az egyik vers a *Táviratstílusban* című ciklusból ennyi mindössze: „— nemzeti dal — itt az idő — de ebben a térben — azonnal elmúlik —”. Afféle fricskának is vehetném, csak hogy nem is annyira játékos, itt, ebben a térben. Vagy itt van a *Mesébe illő távirat* a *szabadságról*: „Hol volt, — hol nem volt — stop.” Ne higgyük azonban, hogy *Bolgár György* csupán meg-hökkentéssel akar hatást elérni. Kötete legigényesebb és legtagasabb ciklusa: a *Levélváltás*, alcíme szerint: *Változatok Comenius-témákra*, a majd négy száz év előtti világmagyarzó szövegekre írt új világmagyarzást. Ezekben a kvázi Comenius mesterhez írt levelekben, melyekben a hit, Isten, emberség, igazság, bátorság, stb. egykori és mai értelmezése kerül egymás mellé (egy idézetresz egy verssel), jutott el a költő (már előző kötetében is) közlendő legmélyebb rétegéig. S ha a köznapi beszédhang kedvéért itt-ott laza, felhígított vagy sablonosan okoskodó is, törekvése, hogy *Esti Kornél* gesztusával „könynyűnek mutatva a súlyosat” beszéljen, egészében sikeres.

Bolgár György mintegy poste restante küldte el kötetét az olvasónak. Erdemes érte menni. A *Levéltitok* „titkát” feltörni. Már kontúros, de még nem megévett új költőarc bukkan elő belőle.

Lugossy Mária: Fázlsok